

Віктор КОРОТКИЙ (*Kuiv*)

УЧАСТЬ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА У ВИДАННІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

З початком 70-х років XIX ст. полеміка навколо спадщини Великого Кобзаря у середовищі діячів українського руху загострилася. З одного боку, це зумовлювалося посиленням урядового тиску на українство, прапором і уособленням якого залишався Шевченко. З іншого, і це слід також врахувати, ця боротьба велася навколо визначення шляхів розвитку української літератури. У цій дискусії брали участь П. Куліш, Ом. Огоновський, М. Патрицький, В. Барвінський, І. Білик, Ф. Вовк, М. Драгоманов та інші українські письменники, літературознавці, історики та публіцисти, які виступали з окремими статтями, розвідками й широкими принагідними висловлюваннями про Тараса Григоровича.

Тоді, тобто у 70-х роках XIX ст., В. Антонович публічно не заявляв про своє ставлення до постаті і спадщини Т. Г. Шевченка. Слід пам'ятати, що він перебував на державній службі, платня за яку була основним джерелом фінансування його сім'ї. Загальну ситуацію, що склалася у той час навколо Шевченка, досить влучно охарактеризував у своєму щоденнику родич і колега Володимира Боніфатійовича по університету Св. Володимира, професор юридичного факультету Олександр Кістяківський. 19 червня 1876 р. він зробив запис: “Достаточно одного имени Шевченка, чтобы одних запугать, у других возбудить подозрение, третьих погубить”¹.

Володимир Антонович у той непростий для українства час обрав інший шлях – підготовку до друку та видання творів Кобзаря. Час підтвердив ефективність цього кроку. Поезії Шевченка, особливо заборонені цензурою, використовувалися широким спектром політичних сил для революційної пропаганди загалом і пропаганди українства зокрема. Антонович, безумовно, добре усвідомлював дієвість Шевченкового слова, його виховне значення.

Влада також знала про вплив Кобзаревих творів на суспільну свідомість, особливо в Україні. Свідченням цього є донесення київського генерал-губернатора М. Анненкова шефу жандармів князю В. Долгорукову від 17 березня 1863 р. Генерал-губернатор, інформуючи про існування малоросійської партії на Правобережній Україні, доповідав: “Шевченко имеет здесь, в особенности между малорусскою молодежью, многих горячих поклонни-

¹ Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885): У 2 т. – Т. 1: 1874–1879. – К., 1994. – С. 175.

ков и, как кажется, не столько за поэтический талант, которым он одарен, сколько за революционное направление своих сочинений”².

А за декілька років до цього, 26 липня 1861 р., канівський повітовий очільник дворянства повідомляв свого губернського колегу: “Сочинения Шевченко «Гайдамаки», «Тарасова ночь», «Грамотка» другого автора, хотя и дозволены цензурою, но заключают в себе рассказы, дышащие неумолимой ненавистью к дворянству нашему, и притом резко изображенные картины гайдамацкой рези – что именно в наших сторонах, где народ и сам по сию пору сохраняет предание этих кровавых событий, – крайне опасны для дворянства и всех других сословий и общества. Пока эти сочинения составляли предмет чисто литературный, оставались в сфере людей образованных, они, конечно, не могли иметь столь пагубного влияния на читателей, но низведенные между простой народ, как народные песни, как предания старины, изображающие славу предков, – крайне опасны, ибо народ, видя в них исключительно только изображение мести – рези, кровопролития, побуждается к тому, чтобы повторить эти дела, столь прославляемые. [...]”³.

Впродовж 70-х років позаминулого століття окремим виданням вийшли лише три твори поета – “Катерина” (1875), “Наймичка” (1875) і “Гайдамаки” (1875). Такий стан справ пояснювався не послабленням інтересу громадськості до творчості Шевченка, а посиленням політичної реакції в Російській імперії, переслідуванням демократичної преси та художньої літератури, а також боротьбою царського уряду з національно-визвольним рухом, з розвитком національних культур, забороною в 1876 р. українських видань тощо.

У 1876 р. вийшло найповніше на той час празьке зібрання творів поета у двох томах. Це видання хоч і з великими труднощами, але все ж проникало до Російської імперії, знаходячи своїх розповсюджувачів серед різних верств населення, виховуючи та надихаючи нові покоління діячів і учасників суспільного руху, й не лише українського. В. Антонович як член Київської громади був серед ініціаторів цього знакового видання Шевченкової поетичної спадщини.

Один том празького видання становили дозволені цензурою твори, а другий – заборонені. Володимир Боніфатійович, як й інші члени Громади, що жили в межах Російської імперії, намагався всіляко забезпечити себе, тому не афішував своєї участі у цій справі, що могла мати для його службової кар’єри непередбачувані наслідки. Тому прямі докази його керівництва справою нелегального, закордонного видання практично відсутні. Проте опосередковані та дотичні свідчення як учасників видавничого проекту, так і діячів українського ХІХ ст. дають підстави вважати В. Антоновича за ключового ініціатора цієї, без перебільшення, епохальної для України акції, що мала довготривалий резонанс та позитивні наслідки.

² Суспільно-політичний рух на Україні в 1863–1864 рр. – К., 1964. – С. 44.

³ Назаренко М. Й. Поховання на могилі (Шевченко, якого знали). – К., 2006. – С. 569.

Проаналізуємо ці джерела. Факт участі історика у виданні творів Шевченка засвідчує лист Олексія Андрієвського до Павла Житецького від 20 вересня 1873 р. Опублікований фрагмент цього листа помилково датований 23 вересня 1873 р.⁴ замість 20 вересня того ж року. Кореспондент Житецького цікавився: “Когда выйдет новое издание сочинений Шевченко, предпринятое Антоновичем”⁵. Він планував також у Києві “познакомиться с г. Антоновичем”⁶. Дописувач не вказує прямо, про яке саме видання Шевченка йдеться, але можна припустити, що мається на увазі саме 2-томне видання, що згодом побачило світ 1876 р. у Празі.

На користь правомірності такого припущення свідчить інформація, наведена Михайлом Драгомановим. У листі до Івана Франка від 12/24 травня 1890 р. Михайло Петрович, що перебував тоді в еміграції, розкрив “ембріологію цього глупого, – на його думку, – видання”⁷. Роботу видавців він оцінював незадовільно і тому, за його твердженням, мало міг “написати сурйозного” про книги. Проте інформація щодо передісторії видання здається нам цікавою і засвідчує участь Володимира Боніфатійовича у його здійсненні.

За Драгомановим, “київський книгар Федоров, – один з тих мошенників, котрі завше підлазять до Антоновича, – задумав був в 1870 р. видати Кобзаря й, купивши право в родичів Ш[евченка] за 500 р., обернувся до Антоновича, щоб той дав йому редактора видання. А[нтонович] дав йому Волкова, тоді студента-натураліста. В[олков], не довго думавши, взяв видання Кожанчикова 1867 р. (не знаю, ким упорядковане, але казавше в пер[еднім] слові, що воно держиться рукописів Ш[евченка]) і пришив до нього таке з львівського видання (котре теж претендувало передавати рукописі, але котрого глупості Вам відомі), – що можна було надіятись, що цензура пропустить. Тим часом цензура відповіла Федорову, що не пустить нічого. Так пройшло років з 2”⁸.

Михайло Петрович, як свідчать його спогади та листи, був обізнаний з подальшим перебігом справ стосовно видання, хоча не всі дії Старої громади сприймав. Продовжуючи знайомити І. Франка з передісторією видання, він свідчив: “Аж ось у Києві наступила ера Чубинського: усякої еквілібристики, скоропалительності й т[акого] і[ншого]. Задумано було провести Кобзаря через заграничну цензуру, тобто через Полонського, – приятеля Ш[евчен]ка й Чуба. Люде трохи з глуздом казали, що коли вже так, то треба видавати повного Кобзаря за границею. Думка осуществилась в 2 томах, Вам звісних. Для неї здобуто в Костомарова рукописі, головню 2 маленьких книжки, що мусили носитися в халявах (3/4 михвологія)”⁹.

⁴ Див.: Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. – К., 1966. – С. 52.

⁵ ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 47225. – Арк. 2зв.

⁶ Там само. – Арк. 1.

⁷ Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. – К., 1928. – Т. 1: Листування І. Франка і М. Драгоманова. – С. 330.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

Ймовірно, наскільки про це свідчить лист до І. Франка, Драгоманов не був детально ознайомлений з завершальним етапом підготовки цього видання, тоді як передісторія питання була йому відома набагато краще. Відстороненість, яку він відчував у цей час, дратувала його. Свідченням цього стала не зовсім об'єктивна характеристика празького видання “Кобзаря” у статті “Шевченко, українофіли й соціалізм”¹⁰.

Щоб дещо прояснити ситуацію, що склалася навколо підготовки та видання означеного “Кобзаря”, і не використовувати як головний аргумент погляди лише однієї “зацікавленої” особи, а саме – Драгоманова, звернемося до інших активних фігурантів цієї справи – Федора Вовка та Олександра Русова. З'ясування їхньої особистої ролі, бачення власної місії та взаємин з наставником допоможе простежити та визначити місце і роль Володимира Боніфатійовича у цій справі.

Федір Вовк “у своїй особі наче з'єднавав старше і молодше покоління”¹¹ київських громадівців, хоч йому на початку роботи над “Кобзарем” було 23–24 роки. Патріотично налаштованого й активного студента-природничника, який, за спогадами В. Дебогорія-Мокрісвича, ходив начебто боком, оббігаючи всіх у коридорах, закримітив В. Б. Антонович, який тоді вже працював на історико-філологічному факультеті університету Св. Володимира.

У цей час брати Т. Г. Шевченка – Микола і Йосип, як спадкоємці поета, продали київській Громаді за 500 крб. право на видання його творів. Слід зазначити у цьому зв'язку повідомлення, зроблене “Санкт-Петербурзькими ведомостями” ще у 90 числі за 1861 р. про те, що твори поета не дозволялося друкувати як у Росії, так і за її межами без письмового дозволу М. Лазаревського.

За дорученням Старої громади до родичів Тараса в Кирилівку їздив О. О. Русов. “Я знав, – згадував він у 1907 р., – що вже у братів Тараса Григоровича – Осипа та Микити – куплено було право на видання не тільки тих віршів Шевченка, що до того часу були надруковані в Росії і за границею, але й тих, що були зібрані і лежали на схованці у вірних людей, у яких не можна було сподіватися на жандармський трус та на заарештування цього дорогого матеріалу. Про це становище діла я знав, бо раніше сам їздив у Кирилівку до братів Т. Г. Шевченка і привозив одного з їх у Київ, щоб зробити купчу. Але мене все ж таки дивувало, чого так довго забарилися з виданням «Кобзаря», і про це діло нічого не чуть”¹².

У листі від 4 листопада 1873 р. Орест Левицький також інформував дружину: “Шевченка, т. е. право издания його творів, купила тепер наша

¹⁰ Див.: Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К., 1970. – Т. 2. – С. 26–28.

¹¹ Франко О. Федір Вовк // Федір Кіндратович Вовк (1847–1918). Дослідження. Спогади. Біографія / Ред. М. Антонович. – Нью-Йорк, 1997. – С. 35.

¹² Русов О. Спомини про празьке видання “Кобзаря” // Україна. – 1907. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 127.

грумада, та тільки вони й самі не знають, чи скоро приймуться за саме издание”¹³.

Саме Антонович доручив Федору Вовку підготовку нового видання “Кобзаря” із забороненими цензурою творами. “З того часу, – як стверджує О. Франко, – Ф. Вовк став дуже частим гостем в оселі історика, де познайомився з майбутньою своєю дружиною, членом Громади Христиною Іванівною Васнєвською, яка доводилася В. Антоновичу небогою (племінницею). Мати Христини – Евеліна Боніфатівна була сестрою історика. Під впливом Антоновича Федір Вовк став не тільки його ідейним, а й науковим послідовником в етнографії та археології”¹⁴.

Ф. Вовк взяв за основу новий “Кобзар” видання Кожанчикова (1867), а до нього додав заборонені твори Т. Шевченка, які розшукав та одержав від громадівців. Обсяг книги значно виріс, “вмістивши в себе усе, – як твердив Драгоманов, – що зоставалось з львівського видання, добавлено з рукописів, а потім навіть опечатки і явні дурости з Лейпцизької брошури: «Стихотворения Пушкина и Шевченки»¹⁵. Та навіть М. Драгоманов – один з найпослідовніших критиків празького видання, який вважав, що “до діла не приступлено критично”¹⁶, визнавав, що коло залучених Вовком Шевченкових матеріалів було найширшим і включило всі відомі на той час рукописи.

Проте видати “Кобзаря” в Києві не вдалося. Спроба зробити це в Петербурзі також не увінчалася успіхом. На щастя, тоді в Петербурзі перебував О. Русов¹⁷, який також допоміг доповнити “Кобзар” новими творами Т. Г. Шевченка, що зберігалися у друзів поета та різних колекціонерів. Декілька разів переписаний Ф. Вовком рукопис нового “Кобзаря” зберігався у нього вдома і чекав “слухного часу”¹⁸.

Щодо подальшої участі Вовка у виданні празького “Кобзаря” маємо цінні свідчення Олександра Русова. “На провесні 1875 року, – згадував Русов, – приїздить до мене у Петербург з Київів товариш мій Ф. К. Вовк і привозить виготовлений до друку рукопис «Кобзаря», розділений на дві частини. Оказалося, що він ходив приватно до київського цензора Пузиревського на сеанси, щоб задалегідь перечитати з ним весь зібраний матеріал і розпитати його, що на його погляд – цензурно, а що – нецензурно?”¹⁹.

Цензор погодився прочитати подані матеріали і “за невелику плату (руб. 50–70) передумавши, що в яких віршах висловлюється, поробив нотатки на

¹³ ІР НБУВ. – Ф. П. – Спр. 53232. – Арк. 10.

¹⁴ Франко О. О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч. – К., 2001. – С. 58.

¹⁵ Матеріали для культурної й громадської історії... – С. 330.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Див.: Катренко А. М., Петрук Б. В. Олександр Олександрович Русов. – К., 1998. – 64 с.; Дучинський А. До життєпису Ол. Ол. Русова // За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1929. – Кн. 4. – С. 312–320.

¹⁸ Франко О. Федір Вовк // Федір Кіндратович Вовк... – С. 35.

¹⁹ Русов О. Спомини про празьке видання “Кобзаря”... – С. 127.

кожному творі Шевченка – чи можна його подавати до цензури, чи зовсім не слід, щоб не викликати й нецензурних, а другого сорта наслідків”²⁰. Саме за порадою Пузиревського весь текст тодішнього “Кобзаря” був поділений на дві частини: дозволена та заборонена до друку. Далі праця над підготовкою тексту “Кобзаря” полягала у тому, що “Вовк перевіряв автографи Шевченка з тими рукописами, що були здобуті від петербурзьких земляків”²¹.

Як згадував потім О. Русов, Вовк зберігав величезний том поезій Шевченка, списаний його дрібним почерком, і вів переговори, щоб опублікувати його в Празі. На цю святу справу Громада постановила виділити кошти, і за неї взяли безпосередньо Вовк і Русов. До того ж з’явилась додаткова можливість опублікувати “Кобзар” у Відні за допомогою О. Терлецького і товариства “Січ”. Сергій Подолинський також обіцяв допомогти в цьому²².

Молоде подружжя Русових було знайоме з Ф. Вовком ще з Києва. Згодом Софія Русова згадуватиме: “Як оригінальна постать, виступав серед усіх цих високоталановитих людей Хведір Вовк, один із наймолодших між ними. Він стояв найближче до тогочасної української молоді, особливо був популярний серед дівчат, перших київських студенток публичних курсів, які спочатку провадили випадково (лекції В. Шульгина з усесвітньої історії), а потім систематично з природознавства. Вовк теж був завзятий біолог і в той час захоплювався всіма галузями природознавства. Памятаю, як він водив мене на насип залізниці, що її тоді щойно будували через Київ з Одеси на Петербург. На цій розкопаній землі Вовк пояснював мені геологічний склад київських гор, а я цим дуже цікавилася, бо хотіла поставити природознавство в нашому садку дуже широко. Вовк мав гарне оригінальне обличчя з настовбурченим волоссям, темнокарими виразистими очима. Він належав до лівої конспіративної частини тогочасної громади. Старші трохи підозріло ставилися до його конспірацій, а він завжди глузував з боягузтва старших громадян. Був прихильником політичних думок Драгоманова, носив у потайній кишені маленьке видання (закордонне) нелегальних віршів Шевченка і взагалі в цілому товаристві визначався, як «нігіліст». Мені він подобався своєю простотою. Яюсь відразу став мене звати Ноною (моє родинне ім’я), до того він щиро приятелював з Русовим; вони склали ліве крило Старої Громади, не так своїм віком, як напрямком своїх думок”²³. Авторка споминів, на жаль, не називає, яке саме з нелегальних Шевченкових видань завжди мав при собі київський студент.

З розповіді О. Русова довідуємося, що його завданням було їхати за кордон і надрукувати “Кобзаря” цілком, але у двох томах: твори, що пройшли цензуру, і позацензурні. Планувалося один з виданих за кордоном томів, а

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – С. 131.

²² Див.: Франко О. Федір Вовк // Федір Кіндратович Вовк... – С. 46.

²³ Русова С. Мої спомини. – К., 1996. – С. 32.

саме “цензурний”, подати до Головного управління у справах друку “і випрохати дозвіл на пропуск його у Росію”²⁴.

Позитивне вирішення питання про одержання дозволу на ввезення книги у межі Російської імперії мала забезпечити допомога Я. Полонського. Русов про це писав так: “У цьому Управленні служив тоді знакомий мій, поет Я. П. Полонський. Він казав мені, що дуже високо ставить поетичний геній Шевченка і дуже буде радий, коли зможе хоч що-небудь зробити для нашого діла”²⁵.

У травні 1875 р. О. Русов вирушив до Праги, яку вибрав завдяки бажанню прослухати лекції відомого лінгвіста словака Гаттали і побувати в деяких західноєвропейських країнах. Друкував “Кобзаря” Грегр – редактор чеських “Народних листів” у своїй друкарні на кошти Київської громади під доглядом О. Русова, який детально описав хід робіт. Тож надамо йому слово. “Думати довго – до якої типографії звернутися, не приходилося: Едвар Грегр, редактор прогресивної газети “Narodni Listy”, [...] мав велику типографію, найкращу книготоргівлю у Празі, мав він при типографії й словолитню (slevarnu), значить міг сам і літери для українського тексту зробити, що було б далеко трудніше у других типографіях”²⁶. Ця обставина, а саме наявність ливарні для виготовлення шрифту, пояснює мотивацію вибору друкарні.

Далі Русов, якщо слідувати за його спогадами, звернувся до Грегра з декількома проханнями: виготовити нові літери і візерунки до перших літер кожного вірша та визнати видання своїм, “бо росіянинові, що втікши од домашньої цензури, видає заграницею щось нецензурне, зовсім могло б добре достатись”²⁷, – пояснював він. Грегр виконав прохання замовника. “Вийшовши зо мною з контори, – з почуттям вдячності згадував О. Русов, – де ми розмовляли на другому поверсі дома, на площадку, з якої видно усі станки й машини і усіх наборщиків, які поміщалися у великій залі першого поверху будинка, він заявив їм, що хоче видати «Кобзаря» Шевченка, а мене представив їм яко редактора і коректора, що знає українську мову”²⁸.

Коли виготовили потрібний шрифт, почався набір текстів “Кобзаря” та їх правка. Коректуру надсилали Русову двічі “раз – у slupach цеб-то в гранках і другий раз поверстані у нумеровані сторінки”²⁹. Керуючий справами типографії показував йому “зразки коректур XVII століття і роз’ясняв, як теперішні коректурні значки пішли з латинських слів *deletur*, *ligatur* то-що, при цьому прохав, щоб і я ставив такі ж значки, до яких звикли усі їх наборщики”³⁰.

²⁴ Див.: Русов О. Спомини про пражське видання “Кобзаря”... – С. 127.

²⁵ Там само. – С. 127–128.

²⁶ Там само. – С. 128.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само. – С. 129.

³⁰ Там само.

Спочатку почали друкувати перший том накладом 5000 примірників. “Наляканий Полонським, – зізнався О. Русов, – я ще й у Празі продовжував роботу Пузиревського і деякі твори Шевченка, де, здавалося мені, стрінеться щось нецензурне, виключав і одкладав на другий нецензурний том. В коректурі допомагали мені жінка і земляк з Катеринославської губернії, емігрант Шаров, про бідування якого в Парижі літератор Боборикін написав тоді гарний розказ у «Отечественних Записках»³¹. Значно пізніше у своїх споминах Русова підтвердить інформацію чоловіка про участь її та Шарова у цьому виданні. “В вересні (1875 р. – В. К.) почалося друкування «Кобзаря». Коректу теж мусив робити Олександр, і ми удвох завжди прочитували рукопис. В усіх наших справах нам дуже допомагав емігрант Шаров – українець, що перебував уже давно на еміграції як «російський нігіліст»³².

Видавничі клопоти були закінчені у березні 1876 р., і Русов через Відень і Львів повернувся до Києва. Виконавши доручену йому справу, він переправив більшість з 5000 примірників 1-го тому “Кобзаря” до Києва у магазин Ільницького, який “теж одібрав розршення на розпродаж цього тома”³³. Другий “нецензурний” том розійшовся за кордоном та частково у Росії нелегальним шляхом³⁴.

В. Антонович продовжував і надалі стежити за діяльністю О. Русова, надаючи у разі потреби посильну допомогу. Дружина Олександра – Софія потім згадувала, що після закінчення статистичного опису Ніжинського повіту та друку цієї праці сім’я залишилася без жодного заробітку. “Але Стара Громада, – продовжувала спомини С. Русова, – не дала Олександрові загинути, познайомила його з графінею Уваровою, що тоді після смерти свого чоловіка, відомого археолога, перебувала в Києві і шукала, кому доручити розпочаті її чоловіком археологічні дослідження на Кавказі. Олександр, поручений Антоновичем, отримав доручення їхати на Кавказ. Улаштувавши нас в Києві в невеличких двох кімнатках на Тимофіївській ул., він поїхав на новий для нього «отхожий» промисел, що дуже захопив його науковим інтересом”³⁵. Як свідчить ця інформація, саме Володимир Антонович відіграв тоді вирішальну роль у працевлаштуванні Олександра, надавши йому рекомендацію до П. Уварової.

Пізніше О. Русов досить детально змалював хід друкування празького “Кобзаря”, підготовку споминів про Шевченка, вміщених до книги, але жодним словом не обмовився про участь В. Антоновича у реалізації цього проєкту. Можливо, що на час публікації споминів через 30 років після події роль Володимира Боніфатійовича вже не видавалася йому такою значущою і на перший план вийшли моменти, пов’язані з особистим внеском у справу.

³¹ Там само.

³² Русова С. Мої спомини. – С. 40.

³³ Русов О. Спомины про пражське видання “Кобзаря”... – С. 130.

³⁴ Детальніше див.: Житецький Г. Олександр Олександрович Русов (В десяти роковини смерти) // Україна. – 1926. – Кн. 1. – С. 185.

³⁵ Русова С. Мої спомини. – С. 63.

Новим етапом роботи В. Антоновича над виданням творів Шевченка (після празького “Кобзаря”) була участь у виданні так званого “захлявного Кобзарика” (Женева, 1878), здійсненого на основі другого тому празького “Кобзаря”. Це була маленька книжечка кишенькового формату 8,5×5,5 см, що складалася зі 128 сторінок тексту, друкованого дрібним шрифтом і драгомановським правописом. Вона містила передмову і включала лише ті вірші, що були заборонені цензурою.

Важливе питання, яке бентежило всіх – як доправити “Кобзар” в Україну крізь митні кордони, не наражаючи на небезпеку тих, хто транспортуватиме книжки? Було знайдено просте, але досить винахідливе рішення. Насамперед визначилися з форматом – чим він менший, тим простіше буде транспортувати книжки через кордон, і тоді згадали про пакунки цигаркового паперу “Awadi”, що користувалися тоді великим попитом у курців всього світу й експортувалися до Росії.

Розмір пакунка такого паперу становив 8,5×5,5 см. Таким самим форматом вирішили друкувати “Кобзар”. При упакуванні кожен книжечку загортали в обгортку цигаркового паперу й уміщували між його справжніми пакунками. За таких обставин транспортування, навіть при відкритті посилок, книжечку в обгортці важко було відрізнити від стосика паперу. Справу зробили так акуратно і дбайливо, що всі посилки з дорогоцінним вантажем без перешкод пройшли митниці на кордоні, не привернувши до себе уваги. Так ці книжечки були доставлені в Україну до 17-тих роковин смерті поета³⁶.

Видання це, як вказував М. Драгоманов, було “Кузьми та Антоновича, а потім Вовка, з приїздом котрого власне діло почало йти к чорту. Я тільки докладав гроші після того, як прислані Антоновичем вийшли, та під кінець узяв на себе увесь сором не доведеного до кінця діла”³⁷. Редактором-упорядником книжки та автором вступної статті став Ф. Вовк (Сірко), а складачем А. Ляхоцький (Кузьма), зазначені під псевдонімами: “Кузьма і Сірко – видавці”³⁸.

Хто ж такий Кузьма, який разом з Антоновичем, – зі слів Драгоманова, – взявся за нове видання Шевченкової поетичної спадщини? Треба зазначити, що не лише широкому загалу, але й науковцям біографія і видавнича діяльність “Кузьми” – Антона Григоровича Ляхоцького (1854–1918) залишається маловідомою. Син священика з Київщини, як вважала донька М. Драгоманова, він навчався у бурсі, але повного курсу так і не закінчив³⁹.

³⁶ Див.: *Балицький П.* Один з маловідомих “Кобзарів” Т. Шевченка // *Бібліологічні вісті.* – 1929. – № 2–3. – С. 94–95.

³⁷ *Матеріали для культурної й громадської історії...* – С. 318.

³⁸ Див.: *Кобзарь Тараса Шевченка.* – Репринтне відтворення женецького видання 1878 р. – К., 1991.

³⁹ *Шишманова-Драгоманова Л.* Антон Ляхоцький (Кузьма) (Спомини) // *Наше минуле.* – 1918. – Число 2. – С. 149.

Був робітником столярної майстерні Старої громади, писарем, працював дрібним київським урядовцем⁴⁰.

Найповніші спогади залишив про нього Ф. Вовк⁴¹. З його слів, під час масових обшуків у київських студентів з метою виявлення нелегальної літератури Федір Вовк залишив у Ляхоцького для збереження кошик з такою літературою. Але про це стало відомо поліції. Дотримуючись конспірації, останній разом з товаришем переносили пакунок в інше місце, але були зупинені нічним обходом жандармів. Товариш зумів утекти, Антона ж забрали до старокиївського поліцейського відділку.

Майже детективною, за Єфремовим, була історія його звільнення. Навпроти поліцейського відділку був шинок, куди поліціанти нерідко заглядали. Знайомі Вовка, переодягнені в робітників, також почали його відвідувати. Вони познайомилися з деякими “стражами порядку” на чолі з приставом, разом випивали. Якось після п'ятики, коли було вже запізно повертатися додому, їх запросили переночувати до відділку. Там підпільники вивчили розташування камер, визначили місце, де знаходився А. Ляхоцький, дізналися, у кого зберігалися ключі від камер з ув'язненими. Наступного разу, підпоївши кількох поліцейських та дочекавшись, поки вони заснуть, винуватці арешту Антона звільнили його, і він зник.

Було вирішено відправити Ляхоцького до Драгоманова в Женеву. Йому дали адреси І. Франка й М. Павлика у Львові та О. Терлецького у Відні і допомогли перетнути російсько-австро-угорський кордон. Однак у місті Лева, розшукуючи адресатів, Антон був заарештований у справі І. Франка та М. Павлика і декілька місяців просидів у в'язниці. Але суд не зміг довести його провини, тому обмежився лише висилкою останнього з Галичини як іноземця.

Повертаючись до Росії біженець відмовився, і його вислали до Пруссії. Звідти він вирушив до Відня, не знаючи мови, не маючи жодного знайомого і грошей. Куди йти у великому європейському місті, Антон не знав, але, пам'ятаючи з розмов про “Січ” (студентське товариство) і Терлецького (прізвище людини, яка могла допомогти), він звертався з цими словами до всіх перехожих. Нарешті хтось, здогадавшись, що потрібно іноземцю, відвів його до Віденського університету. З допомогою студентського товариства “Січ” він дістався Женеві. Драгоманов саме тоді організовував друкарню, тому і влаштував прибульця учнем друкарської справи⁴².

Згодом А. Ляхоцький опанував фах складальника, коректора, метранпажа та ін. Самовіддано працюючи, вів злиденне існування, завжди відчував матеріальну скруту і потребу в житті. Після ліквідації громадівської друкарні Кузьма зумів стати власником маленької друкарні, де видавав ба-

⁴⁰ Ляхоцький А. М. [Некролог] // Наше минуле. – 1918. – Число 2. – С. 148.

⁴¹ Єфремов С. Хв. Вовк про Кузьму-Ляхоцького. З споминів // Там само. – С. 151–158.

⁴² Там само. – С. 154.

гато соціал-демократичної літератури. Він став відомим українським друкарем і брав безпосередню участь у громадському житті еміграції. У 1906 і 1915 рр. він обирався головою Української громади в Женеві. Всього за його участі видано понад 100 назв книжок українською і російською мовами. Антін Михайлович став автором кількох оповідань мемуарного характеру. Серед них: “Василь Хведорович”, “Нахим Шкловський”, “Шампанське”, “Степан Прокопович Очковський”, які, на жаль, не опубліковані⁴³. Помер видавець у Лозанні 1918 р.⁴⁴.

Нам видається, що твердження М. Драгоманова про деструктивну роль Ф. Вовка у виданні женецького “захальяного Кобзарика” є не зовсім об’єктивним і правдивим. У даному випадку Михайло Петрович намагався виправдати свої дії, тому що не бажав брати на себе “увесь сором не доведеного до кінця діла”, хоча заявляв зовсім протилежне.

Для обґрунтування нашої тези повернемося до спогадів О. Русова. Після завершення видання празького “Кобзаря” Олександр з дружиною повертався в Україну. У Відні подружжя зустрілося з Драгомановим, який “іхав на чужину розпочинати там нову службу своєму народу. Він вже бачив празьке видання, і за його почали ми розмову”⁴⁵. Між подорожніми виникла суперечка з приводу недоліків видання. Вона зводилася в основному до обговорення питань правопису, який сам О. Русов вважав таким, що “не добре видержаний”⁴⁶. Позиція політичного емігранта була більш категоричною. “А який же може бути правопис, коли він не стоїть на ґрунті наукової фонетики?”⁴⁷, – лютував Михайло Петрович. У той час він переконував усіх, що “настав час покинути традиції, які вироблені були ріжними правописами українськими – Максимовичевським, Гатцуковським, Кулішівським і особливо галицьким на основі новоцерковно-слов’янського; пора вже, казав він, зробити таку реформу, яку зробив В. С. Караджич для сербської мови: треба старатися, щоб прийнялася система Кирилла та Мефодія, розроблена на основі української фонетики. Він виробив, – продовжував пояснювати причини непорозуміння Русов, – разом з іншими, й правила такого правопису, і азбуку, яку через співчуття українців герцоговинському повстанню прозвали «герцоговинкою»; цією герцоговинкою Драгоманов і почав був друкувати де-які з перших заграничних видань”⁴⁸. Саме тому, підсумовує Ру-

⁴³ Див. про нього також: *Єфремов С.* Пам’яті А. Ляхоцького // *Нова рада*. – 1918. – 17(4) травня; *Бачинський Є.* Українська друкарня в Женеві // *Науковий збірник*. П. – Нью-Йорк, 1953; *Каспрук А. А.* Хто такий Олександр Куртєв? // *Радянське літературознавство*. – 1980. – № 1. – С. 81–83; *Погребенник Ф. П.* Ляхоцький Антін Михайлович // *Українська літературна енциклопедія*. – К., 1995. – Т. 3. – С. 246–247.

⁴⁴ Ляхоцький А. М. [Некролог] – С. 148.

⁴⁵ *Русов О.* Спомини про празьке видання “Кобзаря”... – С. 133.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само. – С. 134.

сов, Михайло Петрович “до правопису, який вживався у київських виданнях і який я взяв для пражського «Кобзаря», відносився байдужісінько”⁴⁹.

Софія Русова, щоправда, дещо по-іншому сприйняла цю саму зустріч. “Весною 1876 року, – згадувала вона, – ми рушили додому. У Відні нам пощастило зустрітися з Драгомановим. Він був у піднесеному настрої, вірив, що його праця на еміграції, вільна й незалежна, матиме політичне значення, і уявляв собі її в двох напрямках: 1) критика політики російського уряду і політичне виховання України і 2) ознайомлення Європи з правдивим становищем України. Ці два дні у Відні ми майже не розлучалися. Він водив нас по всіх віденських музеях і майже цілу історію мистецтва виклав нам на зразках різних напрямків у мистецтві. Накінець ще й повів нас до величезного Рінг-театру (що за кілька років згорів) на оперу Вагнера «Кола ді Рієнці». Драгоманов захоплювався постаттю цього італійського революціонера, але мої сили не витримали глибокомузикальних вражень цієї довгої імпазантної опери, і мене зомлілу витягли з «парадізу» (галереї) величезного театру”⁵⁰. Скільки другорядних деталей, і жодного слова про суперечку навколо видання “Кобзаря”, який щойно побачив світ у Празі. Складається враження, що пані Софія щось свідомо замовчувала.

Отож ситуація з несприйняттям Драгомановим празького видання творів Шевченка та його невдоволення “захальвним Кобзариком”, що побачив світ у Женеві (1878), починає дещо з’ясовуватися. Колишній викладач університету Св. Володимира у першу чергу був невдоволений правописом, що використовувався для підготовки празького видання. Фактографічні і стилістичні помилки, різночитання текстів Шевченка, які насправді мали місце, хвилювали його дещо менше. Якби це було не так, то він, беручи участь у підготовці нового видання Шевченкових поезій, спробував би усунути всі виявлені ним помилки. Але ж цього не було зроблено вповні через багато причин, у тому числі відсутність у його розпорядженні першоджерел творів Шевченка.

Сильною стороною празького видання творів Т. Шевченка було те, що у ньому вперше друкувалися віднайдені і не відомі раніше рукописні твори поета, а недоліком – публікація поезій, які не належали Кобзареві. Використовуючи досвід роботи над празьким виданням (1876), Ф. Вовк для женецького “Кобзаря” (1878) підібрав найбільш антимонархічні та антикріпосницькі, заборонені цензурою твори, що висловлювали провідну ідею поета – звільнення пригнобленого царизмом народу.

З двадцяти творів збірника один вірш “Мій боже милий, знову лихо” – був надрукований уперше; три (“І мертвим, і живим...”, “Заповіт”, “Кавказ”) з’явилися у збірці “Новые стихотворения Пушкина и Шевченки” (Лейпциг, 1859); п’ять друкувались у празькому “Кобзарі” (1876), а решта, хоч і друкувалась у Росії (журнал “Основа”, “Кобзар” видання Д. Кожанчикова

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Русова С. Мої спомини. – С. 41.

(1867)), але з великими цензурними купюрами. Більшість цих творів могла з'явитися в Росії тільки після революції 1905 р.

Готуючи видання “Кобзаря” (1878), Ф. Вовк, очевидно, неодноразово звертався за консультаціями до М. Драгоманова про добір творів та їхнє розміщення. Сам же він написав передмову про життя і творчість поета.

Треба зазначити, що Ф. Вовк працював як з першодруками, так із оригіналами принаймні частини Шевченкової спадщини. Такої можливості, на жаль, не мав його критик. Драгоманов змінив правопис видання, але не поліпшив його наукову складову, що сам чудово розумів. Тому винуватцем усього ним несправедливо був визнаний Федір Кіндратович Вовк. Останній, переїхавши до Женеви, став одним з найближчих співробітників Михайла Петровича у випуску “Громади”. Стаття Ф. Вовка “Т. Г. Шевченко та його думки про громадське життя” в 4-му збірнику “Громади” за 1879 р. засвідчила його розуміння творчості великого Кобзаря. Він вважав, що провідною у Шевченка була гуманна ідея міжнародного братерства, єдності поривань до свободи⁵¹.

Твори Шевченка, безумовно, потрібно було видавати. Михайло Петрович розумів це, а тому і зважився на здійснення нового видання заборонених у межах Російської імперії поезій Кобзаря хоча б у такий спосіб. Донька В. Б. Антоновича Ірина, яка разом з батьком зустрічалася з Михайлом Петровичем у Женеві 1880 р., згадувала: “З неменшою енергією напосідав він (Драгоманов. – *В. К.*) і на виданні «Кобзаря». Батько з цим цілком погодився”⁵². Під час зустрічі було розглянуто низку питань “і що до матеріальних можливостей у дальшій роботі. Але тут Михайло Петрович, – як свідчить Ірина Володимирівна, – рішуче висловився за те, що надалі він згоден мати діло тільки персонально з батьком, і ні до якої Громади більше він звертатися не буде, бо один спомин про неї йому, мовляв, усю душу вивертає”⁵³.

М. Драгоманов, як свідчить його листування з І. Франком, продовжував виношувати ідею нового видання “Кобзаря”. 12 липня 1886 р. Іван Якович у листі зі Львова просить його “написати докладно про своє видання «Кобзаря» для того ж Ковалевського: яке се видання, як укладене і порядковане, що містить і скільки грошей на нього треба”⁵⁴. Отже, йому відомі були певні плани Михайла Петровича. У листі до Бориса Познанського від 8 грудня 1886 р. Каменяр, відповідаючи, очевидно, на попередній запит, інформує його про те, що “Кобзар” Шевченка “у нас повним виданням не вийшов. Збирається, правда, видати його д. Драгоманов, але поки-що нема”⁵⁵.

⁵¹ Див.: *Дей О. І.* Українська революційно-демократична журналістика. – К., 1959. – С. 438.

⁵² Спомини Ірини Володимирівни Антонович про М. П. Драгоманова // Україна. – 1926. – Кн. 4. – С. 133.

⁵³ Там само.

⁵⁴ *Франко І. Я.* Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 49: Листи. – С. 72.

⁵⁵ Там само. – С. 90.

Черговий лист І. Франка до свого вчителя від 11 лютого 1887 р. засвідчує атмосферу, яка складалася навколо драгомановського видавничого проєкту, а також частково ставлення до нього Івана Яковича. “Хотів я ще написати Вам про стереотипне видання «Кобзаря», та не знаю, чи не остогидло Вам уже те, що люди про сю річ балакають та балакають, а нічого не помагають. А все-таки скажу одно: нізачо не раяв би видавати стереотипного «Кобзаря» в Женеві, бо в таким разі я певний, що його в Австрії конфіскують, значить, одинокий можливий ринок легального відбуту запруть, і тоді на довгі літа Ваша робота і кошт пропадуть [...]”⁵⁶. Учень радить вчителю видати “Кобзаря” в “границях австрійських, вже хоча б і для того, що і в Росії книжка австрійська все-таки не такий сітмен (провина (*латин.*) – *В. К.*), як женеvська. Звісно, я не можу подати голосу за тим, що казав моїй жінці Антонович, щоб Ви передали стереотипи «Просвіти», але все-таки рад би знати, чи пристанете Ви в принципі на те, щоб надрукувати «Кобзаря» хоч в Празі. В таким разі я прийнявсь би розвідати друкарню. Плити могли б остатись Вашою власністю, а з продажі екземплярів все-таки був би дохід”⁵⁷. Побіжно лист свідчить також про те, що Антонович і далі стежив за різноплановою діяльністю свого колеги, особливо видавничою, і був непогано поінформований.

Проте подальшим видавничим планам Драгоманова щодо видання “Кобзаря” не судилося збутися. Тому навіть Іван Франко, який у 80-х роках ХІХ ст. перебував під помітним впливом Михайла Петровича, що, між іншим, позначилося на його загальних оцінках творчості Шевченка, у 1890 р. визнавав, що “найповніше і найкраще з усіх дотеперішніх було видання, що вийшло в Празі 1876 р. в двох великих книжках”⁵⁸. Він також побіжно вказує на його велику популярність, зазначаючи, що “сього видання нині вже нігде дістати не можна”⁵⁹. Саме тому й виникла думка підготувати нове видання Кобзарєвої спадщини.

Поетичні, особливо заборонені, твори Тараса Григоровича були найпоширенішою агітаційною літературою, яку читали і, головне, розуміли всі.

Архівні матеріали, особливо фонди жандармського управління, свідчать про значне поширення творів Шевченка загалом і серед народницької інтелігенції, зокрема у другій половині 70-х років ХІХ ст.⁶⁰, та використання з пропагандистською метою празького та женеvського видання “Кобзаря”. Так, наприклад, у травні 1879 р. поліцією був відібраний “Кобзар” женеvського видання в одеських студентів Татарова і М. Загайкевича. Начальник жандармського управління Одеси полковник Кноп з цього приводу писав поліц-

⁵⁶ Там само. – С. 105.

⁵⁷ Там само. – С. 105–106.

⁵⁸ *Франко І.* Шевченкознавчі студії / Упор. М. Гнатюк. – Львів, 2005. – С. 176–177.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Детально див.: *Рудько М. П.* Поезія Т. Г. Шевченка в революційному русі 70-х років ХІХ ст. // *Радянське літературознавство.* – 1964. – № 2. – С. 44–59.

мейстеру, що “книжка Кобзар”, як надрукована в Женеві з передмовою видавця, є видання, до використання в Росії заборонене, тому й знищена⁶¹. У 1879 р. на конспіративній квартирі у Києві, яку займав Арон Гобі, жандармами також було знайдено женецьке видання “Кобзаря” Шевченка⁶².

Іван Франко у листі до Михайла Драгоманова від 8 липня 1891 р. писав: “Громада на сходах займається по старому своїм словарем та науковим виданем Шевченка”⁶³. Діячі київської Громади, насправді, постійно турбувалися про видання та поширення творів Кобзаря, в яких убачали дієвий інструмент для здійснення поставлених перед собою завдань. Так, наприклад, з листа Миколи Лисенка до Бориса Познанського від 25 травня 1886 р. дізнаємося, що “Панченко взяв гроші, 6 примірників «Кобзаря» казав зараз пошле тобі”⁶⁴.

Проте навколо питань видання спадщини Великого Українця виникали певні непорозуміння навіть у середовищі патріотично налаштованої інтелігенції та українських громадівців. Відголоски наявного конфлікту зафіксовано в листі І. Франка до М. Драгоманова від 1891 р.: “З сим останнім (Комаровим М. Ф. – В. К.) вийшла неприємна історія по поводу Шевченка. Написав він в «Елисаветградском вестнике» статтю, – інформує Іван Якович, – прямо, кажуть, денунціаторську (передаю слова П. Ан-ча), в котрій виразно тиче пальцем на громаду, що ось, мовляв деякі люди захопили в свої руки право видання творів Шевченка, тягнуть з нього великі зиски, а сім’я поетова пропадає в крайній нужді. В тім самім тоні писано було в «Правді» і в «Зорі» і безосновно, бо ж – каже П. А. – Комаров дуже добре знає, що видавництво творів Шевч[енка] досі зовсім таких великих зисків не дало, а на сім’ю Шевч[енка] громада раз у раз дає, що може, а то й більше, ніж може (він вичислював мені цифри, та вони, може, недокладно заховались у мене в пам’яті, то й не передаю Вам їх, і не в них же й діло)”⁶⁵.

Але що це за добре поінформований та авторитетний чоловік, свідомо захований Франком, який так глибоко обізнаний зі справою видання Шевченкових творів? Серед псевдонімів та криптонімів учасників національного руху подібних не зустрічається. Лише ініціали Іванова Павла Андрійовича⁶⁶ – професора Одеського університету, члена Одеської громади з 90-х років XIX ст. можуть дати вищеозначену конфігурацію. Проте фактів його дотичності до видання Шевченкового спадку виявити не вдалося.

⁶¹ Там само. – С. 57.

⁶² Там само. – С. 58.

⁶³ Матеріали для культурної й громадської історії... – С. 347.

⁶⁴ Збірник музею діячів науки та мистецтв України. – К., 1930. – Т. 1: Присвячений Миколі Лисенкові // ВУАН. Збірник історично-філологічного відділу. – № 94. – С. 151.

⁶⁵ Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49. – С. 280–281.

⁶⁶ Див.: *Побірченко Н. С.* Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття: У 2 кн. – К., 2000. – Кн. 2: Громади Наддніпрянської України. – С. 122; *ІР НБУВ.* – Ф. 10. – № 18150.

З великою часткою вірогідності можна припустити, що “П. Ан-ч” та “П. А.” це ніхто інший, як Володимир Антонович. У першому випадку словосполучення “П. Ан-ча” потрібно читати “пана Антоновича”, у другому “П. А.” – пан Антонович. Саме Володимир Боніфатійович як один з керманців Старої громади зустрівся з Іваном Франком, який часто виступав посередником між киянами та М. Драгомановим. Фрагмент Франкового листа до Михайла Петровича вкотре незаперечно підтверджує факт безпосередньої належності В. Антоновича до тієї невеликої групи членів Київської старої громади, що опікувалася виданням поетичного спадку Великого Кобзаря.

Стан справ навколо Шевченкової поетичної спадщини хвилював представників української інтелігенції. Наочний приклад цього – лист Бориса Грінченка до Вільяма Беренштама від 16 вересня 1891 р. Він свідчить про низький рівень обізнаності української спільноти в питаннях видання Кобзаревих творів. “Живучи завсігди на селі, – пише Грінченко, – я мало знаю про те, що робиться далеко од мене. Тим я й не знаю, чи Вам саме належить юридичне право на Шевченкові твори. Але думаючи, що Ви коли й не власник тим творам, то все ж знаєте власників і зможете довести до їх мого листа (за це був би вам без міри вдячний). Я насмілюся вдатися до Вас таки ж з цими своїми кількома словами.

Справа з творами Шевченковими не єсть приватна справа, але цілоукраїнська. Тим я дозволяю собі балакати, не криючись ні з чим, певний, що так буде краще.

Серед української інтелігенції існують тільки якісь непевні чутки про цю справу. Невідомо докладно, як вона стоїть, і ця невідомість викликала навіть питання в українській пресі.

Кажуть, що власники на Шевченкові твори мають прибуток з видання (кажуть, напр., про 5000 руб. за останнє видання) і склали таким побитом деякий капітал. Але навіщо вживається той капітал, що мусить бути українською громадською власністю, про те нічого не відомо. Відомо тільки, що дещо тратиться на Шевченкову могилу та дещо на одного хлопця – родича Тарасового, але сі трати через лад малі, якщо порівняти до тих прибутків од видання.

З другого боку, бачимо й той сумний факт, що твори нашого найбільшого поета зостаються досі народові невідомими”⁶⁷.

За роз’ясненнями непростої ситуації звернемося до спогадів Миколи Василенка, який вважав, що домінуючими питаннями, які виносилися на розгляд Київської старої громади, були питання культурні, а не політичні. “Громада приобрела в собственность «Кобзарь» Шевченко. Она была обществом тайным... Заботы об издании «Кобзаря» являлись одной из задач «Громады»”⁶⁸. Отже, однією з причин недостатньої поінформованості широкого

⁶⁷ Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. – С. 134.

⁶⁸ Цитується за: Палієнко М. Г. “Киевская старина” у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2005. – С. 176.

загалу про плани видання та витрати отриманих від видання Шевченкових творів грошей слід вважати втаємниченість і законспірованість дій Громади як товариства таємного.

Підкреслюючи заслуги Володимира Науменка (оскільки саме пам'яті останнього було присвячено статтю) у справі видання творів Шевченка, Микола Прокопович Василенко подав важливу інформацію про видавничу діяльність Київської громади та систему звітності. Тож повернемося до його споминів. “В деле издания В. П. Науменко играл выдающуюся роль. Киевская цензура не могла разрешить книг на украинском языке. Приходилось ездить и вести хлопоты в Петербурге. Затем нужно было осуществить издание. Пока в Киеве был один из друзей Владимира Павловича – Е. К. Трегубов, он много помогал В. П. Науменко. С отъездом же Трегубова вся тяжесть издания лежала фактически на В. П. Науменко. Со свойственной ему щепетильностью и аккуратностью он вел все записи по изданию и докладывал «Громаде» на ее очередных заседаниях”⁶⁹. Володимир Науменко виступав деякий час скарбником здійснюваного Київською громадою довготривалого видавничого проекту. Він інформував інших членів Громади про всі витрати і прибутки. Звісно, що широкий загал не міг про це знати. Саме тому В. Антонович був обізнаний з кошторисом та надходженнями від шевченківських видань, а Б. Грінченко позбавлений цієї інформації.

Частково погляди В. Науменка на питання видання спадщини Тараса Григоровича оприлюднені у його замітці “К вопросу о научном издании «Кобзаря» Т. Г. Шевченко”, опублікованій 1892 р. на сторінках “Киевской старины”⁷⁰. Він вважав, що давно слід “исполнить обязательство и по отношению к памяти выдающегося поэта, как Т. Г. Шевченко, и по отношению к требованиям науки, заставляющей своих представителей, в той или иной срок, подвести итоги всей деятельности крупных общественных единиц, опираясь в этих итогах не на случайно известные факты и не на субъективные впечатления, а на кропотливо собранные и критически проверенные материалы. В данном случае, мы имеем ввиду ту работу над произведениями покойного поэта, которая прежде всего должна выразиться в приготовлении издания всех их, издания, достойного такого почетного имени”⁷¹.

Далі Володимир Павлович наголошував, що це видання повинно відрізнятися “всеми достоинствами вполне научного труда, как-то: 1) текст произведений должен быть критически проверен и исследован по многим вариантам рукописей и печатных изданий разных годов; 2) каждое произведение должно быть обставлено всеми необходимыми библиографически, биографическими и историко-литературными справками и коммента-

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Науменко В. К вопросу о научном издании “Кобзаря” Т. Г. Шевченко // Киевская старина. – 1892. – Т. XXXVI (январь–март). – С. 314–319.

⁷¹ Там само. – С. 314.

риями. Только при выполнении этого условия, можно рассчитывать на строго научную разработку и оценку деятельности, и – главное – на знание поэта; только при таком обстоятельном освещении отдельных произведений писателя можно составить и полную его биографию, которая в то же время будет служить характеристикой целого периода в общественной жизни. Насколько трудна подобная задача, – это другой вопрос; но в необходимости разрешения ее в данном случае не может быть никакого сомнения”⁷². Зауваження В. Науменка, навіть з погляду сьогодення, видаються цілком слухними.

Автор замітки з сумом відзначав, що навіть найпопулярніша збірка Шевченкових поезій “даже в минимальной доле не удовлетворяет научным требованиям. Не говорим уже об отсутствии комментариев к Кобзарю”⁷³. Тексти поетичних творів, на його думку, також потребують уточнення, оскільки досить часті факти “очевидной порчи авторского текста”⁷⁴. Він не мав наміру аналізувати всі помилки, зроблені під час видання поетичного спадку Тараса Григоровича. Його завданням було лише ще раз “показать, в какой мере настоятельна нужда в подготовке издания Кобзаря с критически проверенными текстами”⁷⁵. Для здійснення підготовки такого видання, на його думку, безумовно “необходимо знать всю сохранившуюся наличность рукописей – автографов, которые, насколько нам известно, имеются у разных лиц иногда в очень разнообразных вариантах. Это тот источник первой руки, который должен быть изучен в мелочах, так как главным образом благодаря ему мы можем установить основной текст каждого произведения и объяснить все существующие варианты. Кроме того, очень ценны в этом случае будут и все те рукописи не–автографы, которые переписывались современниками поэта с подлинных рукописей его самого или писались под его диктовку, а в существовании таких мы не сомневаемся. На последнем плане стоят все печатные издания, как русские, так и заграничные, кроме изданий первых (кончая изд. П. Симиренка, СПб. 1860 г.), т. к. многими из них руководил сам автор”⁷⁶.

Завершується стаття сподіванням, що в тридцять першу роковину смерті Тараса нарешті розпочнеться серйозне опрацювання наявних матеріалів Шевченкової спадщини, необхідних для його належної оцінки. Володимир Павлович надіявся, що особи, “имеющие кое-какие материалы и сведения по этому вопросу, не откажут в своем просвещенном содействии полезному делу и на первых порах хоть помогут привести в известность все то, чем может располагать будущий работник на этом поле”⁷⁷. Він у свою чергу

⁷² Там само. – С. 315.

⁷³ Там само. – С. 314–315.

⁷⁴ Там само. – С. 315.

⁷⁵ Там само. – С. 316.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Там само. – С. 319.

зобов'язувався повідомляти через журнал всю отриману інформацію про творчу спадщину поета.

Може видатися дещо дивним, але до появи львівського “Кобзаря” 1893 р. за редакцією Омеляна Огоновського усі попередні видання побачили світ без жодних коментарів. Ті незначні примітки, які є у львівському виданні 1867 р. та у празькому 1876 р., виступають швидше докором упорядникам, ніж роз'ясненнями для читачів. Очевидним є факт, що Шевченкові поезії, особливо заборонені цензурою, наповнені значною кількістю виразів, незрозумілих навіть пошевченківському поколінню, не говорячи вже про пізніші генерації шанувальників творчості Шевченка.

Від 60-х – 70-х років XIX ст. Західна Україна стає провідним центром для роз'єднаної імперіями національної культури і активно включається в процес наукового осмислення та систематизації спадщини найвеличнішого свого поета. Там публікуються (часто вперше) Шевченкові твори, які входять до шкільних читанок і хрестоматій, з'являються літературознавчі спроби їхнього аналізу.

Зростання національної свідомості у Галичині, – як цілком обґрунтовано доводить Ярослав Грицак, – відбувалося “під впливом українського руху на Наддніпрянській Україні і поширення поезій Тараса Шевченка”⁷⁸. На початку 1860-х рр. виник народовецький рух, який репрезентувала переважно молода українська інтелігенція. У 1862–1866 рр. за сприяння народовців у Львові виходили літературні часописи “Вечерниці”, “Мета”, “Нива”, “Руслан”. Нова генерація українського суспільного руху мала вплив у студентських організаціях – громадах, які виникали і діяли за зразком Київської громади. У 1868 р. у Львові зусиллями народовців було утворено товариство “Просвіта”, яке видавало популярні українські книжки, засновувало читальні й охоплювало своїми впливами широкі селянські маси. На чолі нової організації протягом 1877–1894 рр. стояв Омелян Огоновський.

Омелян Огоновський – визначний український педагог, літературний критик, історик і теоретик літератури, автор оригінальних поетичних, прозових та драматичних творів, активний громадський діяч – був однією з найбільш помітних постатей культурного й суспільного життя Галичини другої половини XIX ст.⁷⁹. Коли Ом. Огоновський як доцент-суплент, а пізніше професор Львівського університету виступив на поле наукової діяль-

⁷⁸ *Грицак Я. Й.* Нарис історії України: формування модерної української нації. – К., 1996. – С. 76.

⁷⁹ Див.: *Брик І.* Омелян Огоновський: У століття народин великого громадянина. – Львів, 1933; *Качкан В.* “Шлях до витиченої мети...” (сторінками писань Омеляна Огоновського) // Українське народознавство в іменах. – К., 1994. – С. 59–68; *Макарушка О.* Омелян Огоновський. Его жите и деятельность. – Львів, 1895. – 64 с.; *Микитюк В.* Великий Робітник. Штрихи до літературного портрета Ом. Огоновського // Дзвін. – Львів, 1997. – № 7. – С. 137–141; *Чехович А.* Омелян Огоновський як історик літератури. – Львів, 1937. – 22 с.

ності, Стара громада в Києві вже діяла “й національними ідеалами Т. Шевченка й Костомарова визначувала і шляхи своїх прямувань до самостійности й соборности українського народу. Таку ж певну програму своєї діяльності, як українського вченого і громадського діяча, мусів він визначити для себе”⁸⁰.

Леонід Білецький був переконаний, що Омелян Огоновський “зовсім певно діяв у суголос із Старою Громадою в Києві і, хоч незалежно від останньої (спочатку), але під впливом таких самих ідей виходив на ту саму дорогу сепаратизма і щирого народовця, що став виразно проти галицьких москвофілів, проти ворожої московської політики і не консолідувався з поляками”⁸¹.

Аналізуючи наукову діяльність та суспільні погляди українського вченого, Л. Білецький так сформулював його життєве кредо: “Огоновський, признавши, що «програма цілого народнього сторонництва – то моя програма», зовсім природньо не міг іти ні за «вшехпольськими» дивоглядами, ні за москвофільськими «об’єдинителями», ні за радикально-соціалістичними вимогами Павлика-Драгоманова, лівим відламом Української Старої Громади. Програма Огоновського була співзвучна і навіть залежна від правішого відламу Старої громади в Києві, очолюваного В. Антоновичем, П. Житецьким і іншими”⁸². Висновки знаного літературознавця про значний вплив ідей Київської громади загалом і Антоновича зокрема на вибір життєвої позиції львівського вченого видаються нам цілком обґрунтованими і переконливими.

Як професор Львівського університету Ом. Огоновський, відповідно до службових обов’язків лектора кафедри української словесності, з перших днів викладання в університеті розробляв курс про творчість Тараса Шевченка, був одним з перших галицьких шевченкознавців. Він опублікував низку шевченкознавчих статей, об’єднаних загальною назвою “Критично-естетичний погляд на поезії Тараса Шевченка”. Перша стаття присвячена посланню Т. Шевченка “До Основ’яненка” (Правда. – 1872. – С. 431–441); друга – “Послانیю” (“І мертвим, і живим...”) (Там само. – 1873. – С. 24–38); третя зветься “Важливі думки Шевченкові” (Там само. – С. 114–125); четверта має предметом розгляду “Неофіти” (Там само. – С. 166–172, 197–201, 227–232); п’ята – “Тополю” (Там само. – С. 456–464); шоста – “Гайдамаки” (Там само. – 1879. – С. 164–174, 219–229, 286–296, 351–357). На думку Л. Білецького, всі ці статті об’єднує “одна метода опрацювання: на початку подає Огоновський провідну думку до поезії, яку розбирає, причину й час написання. Потім передає зміст твору, визначаючи логічний зв’язок між окремими його частинами, щоб зробити його зрозумілим для читача. Тому автор пояснює назви, історичні моменти, суспільні відносини і філософічні міркування поета і подає естетичний розбір твору”⁸³.

⁸⁰ Білецький Л. Омелян Огоновський. – Вінніпег, 1950. – С. 16.

⁸¹ Там само. – С. 17.

⁸² Там само. – С. 14.

⁸³ Там само. – С. 32.

У “Руській читанці для нижчих клас гімназіяльних”, яку уклав Юліан Романчук 1879 р. у двох частинах, також знаходимо спроби наукової біографії Шевченка, придатні для шкільного навчання, а саме статті Огоновського “Шевченка Тараса дитячий вік”, “Шевченко маляр і поет”, “Шевченко на науці”. Всеукраїнське значення мала промова О. Огоновського на честь 25-х роковин смерті Т. Шевченка, виголошена в 1886 р. Її основною темою було те, чи виконали українці заповіт поета й ті обітниці, які дали українські патріоти під враженням смерті Кобзаря. Промовець привернув увагу до тих перешкод, які чинила російська й австрійська влада борцям, що змагаються за право свого народу, для якого творив поет. Л. Білецький, разом з іншими дослідниками творчості львівського професора, стверджував, що “промова зробила велике враження, коли Огоновський звернувся до молоді із закликом, щоб не забували заповітів Шевченка і щоб через дальших 25 літ той, хто буде промовляти, міг ствердити, що всі обітниці, зложені в день похорону поета, вже сповнені”⁸⁴.

Не вдаючись до детального аналізу шевченкознавчих досліджень галицького професора⁸⁵, варто наголосити, що знаний історик літератури зосередився не на художній формі чи естетичних якостях творів, а акцентував увагу переважно на сприйнятті, рецепції поетичної спадщини Шевченка, вазі його незвичайної особистості у пробудженні національного українського життя, на сумі понять та відчуттів, які вийшли з-під його пера і мають вирішальний вплив на загальний розвиток духовного життя нації. Шевченкові тексти для дослідника виступали засобом пізнання культури і психології народу, відповідно – й постаті самого поета. “Пізнавально-педагогічні функції історії літератури та якнайбільш скрупульозна і детальна філологічна фіксація фактичного матеріалу” – так формулює кредо Огоновського-шевенкознавця Володимир Микитюк⁸⁶. Названі шевченкознавчі дослідження згодом стануть основою лекційних курсів завідувача кафедри української словесності і будуть акумульовані у відповідних розділах “Історії літератури руської”⁸⁷.

У посмертній згадці про свого професора І. Франко залишив цікаві, хоча інколи суперечливі характеристики та оцінки діяльності Ом. Огоновського, які залишаються цікавими і нині. “Яко голова «Просвіти», – наголошував він, – має покійний, безперечно, величезні заслуги. Совісний і точний в сповнюванні своїх обов’язків, невтомимо робучий і в тім згляді справді феномен між русинами, скромний в товаристві, толерантний для всякої чужої думки, тактовний в поступуванні зарівно з вищими як і з нижчими, рішучий і сміливий, коли ходило о загальні інтереси, він високо поставив повагу «Просвіти»

⁸⁴ Там само. – С. 13.

⁸⁵ Див.: Там само. – С. 32–39.

⁸⁶ Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог. – Львів, 2000. – С. 49.

⁸⁷ Див.: *Огоновський Ом. Історія літератури руської: В 4 ч.* – Львів, 1887–1893.

на вні, запровадив лад і точність у внутрішній організації, не цурався ніякої праці чи то адміністративної чи літературної...”⁸⁸.

Аналізуючи “Історію літератури руської”, Каменяр оцінив її досить високо і назвав “ділом наскрізь патріотичним і національно-українським”⁸⁹. Характеру стосунків та взаємооцінок Омеляна Огоновського та Івана Франка, їх генезі та наслідкам для літературознавчої науки присвячено працю В. Микитюка, що вийшла першим випуском у серії “Франкознавчі студії”⁹⁰.

Підсумовуючи багаторічну наукову та просвітницьку діяльність професора Львівського університету, його колишній студент з певною часткою смутку констатував: “При покійнім Огоновським лишається все-таки заслуга старанного компілятора, впорядника і популяризатора всіх доступних звісток біо- і бібліографічних. Нового світла на весь хід розвою нашого духовного життя він не кинув; нашого знання головних течій того життя не поглибив; донеслості і ваги русько-українського письменства для сусідніх народів, в минувшині і будучині Слов’янщини він не показав. Звісно – се не його вина. Він робив, що міг, і можливо додати: зробив, що міг. А се трохи чи не найвища похвала, яку можна сказати над могилою чоловіка. Чи про многих-то з нас потомки будуть могли се сказати?”⁹¹. Образна, але разом з тим науково виважена презентація Огоновського, зроблена Франком, і сьогодні найточніше характеризує життєвий спадок галицького вченого. Слушною залишається також думка Іллі Кокорудза про те, що “вся громадська діяльність Огоновського носила характер соборницький, бо він почував себе діячем і патріотом не тільки австрійської Галичини, але й усього українського народу”⁹².

На думку Володимира Дорошенка, висловлену ним у 1939 р., “Огоновський перший зрозумів потребу коментованого видання Шевченкових творів і дав досить просторий коментар до «Кобзаря» – інші твори, що вийшли вже по його смерті, лишилися без приміток. Тож як гостро не оцінювали б ми редакторську працю Огоновського – історик літератури був із нього досить-таки примітивний та наївний, – проте сама думка коментувати «Кобзар» робить йому честь, хоч, може, виконання її й переходило його сили”⁹³.

Тож повернемося до передісторії видання “Кобзаря” за редакцією Омеляна Огоновського, щоб з’ясувати місце і роль Володимира Антоновича у реалізації цього проекту. У 1890 р. Товариство ім. Т. Шевченка та “Просвіта”

⁸⁸ Франко І. Я. Професор Омелян Огоновський // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 43. – С. 361–362.

⁸⁹ Там само. – С. 379.

⁹⁰ Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський ... – 188 с.

⁹¹ Франко І. Я. Професор Омелян Огоновський... – С. 381.

⁹² Див.: Кокорудз І. Професор др. Омелян Огоновський: Огляд его життя і наукової та літературної діяльності // Записки НТШ. – Львів, 1895. – Т. 5. – С. 11.

⁹³ Дорошенко В. Примітки Володимира Антоновича до Шевченкового “Кобзаря” // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 т. – К., 1997. – Т. 2. – С. 436.

вирішили спільно великим накладом видати усі твори Т. Шевченка. Видання запланували у чотирьох томах, “на гарному папері”, з коментарями, з “популярним життєписом” і “поглядом” на літературну діяльність. Відповідальним за першу частину (романтичний період творчості до першої подорожі в Україну, до 1843 р. включно) був Омелян Огоновський; другу частину (доба Кирило-Мефодіївського товариства, до половини 1847 р.) готував Володимир Коцовський; третю частину – творчість Шевченка на засланні до 1857 р. – мав подати Іван Франко, а четверту – спадщину поета після заслання, псалми і драму “Назар Стодоля” – оформляв Олександр Барвінський⁹⁴.

Проте листування І. Франка та М. Драгоманова дає змогу дещо з іншого боку поглянути на питання видання у Галичині творів Тараса Григоровича та на витоки їх коментування. У листі від 26 квітня 1890 р. Іван Якович звернувся до Михайла Петровича “від комітету” з низкою запитань стосовно празького “Кобзаря”. Особливо його цікавила доля рукописних Шевченкових автографів та інших першоджерел. “Що сталося опісля з тими джерелами, – запитував він, – і куди би нам обертатися, щоб могли й собі ними покористуватися та згадати докладний їх опис?”⁹⁵. Далі Франко інформував про хід підготовчих робіт. “Тепер комісія стала на тім, що лагодимо матеріал для біографії й пояснення творів Шевченка, т. є. виписуємо з Шевченкових творів і споминів і праць про нього все, що може пригодитися для біографа. Чи та часть вийде путня, я дуже сумніваюся. Правдоподібно, комісія поручить зладити біографію Ш[евчен]ка Ом. Огоновському, а як він її зладить, се ми вже знаємо. Огоновський же настоює й на тому, щоб додана була критично-естетична оцінка творів, та я спротивився тому, бо й то знаю, як виглядає така оцінка під пером Ом. Огоновського. Натомість я стояв за тим, щоб до кожного важнішого твору чи то перед ним, чи при кінці тому додано було все, що ми знаємо про повстання сього твору, його сюжет і форму, а також пояснювання стрічаючихся в ньому імен власних і географічних. Справа ся здається, що до друкування Шевченкових творів в нашому виданні прийде дуже нешвидко, так що дуже велика шкода, що Ваш стереотипний «Кобзар» не вийде”⁹⁶.

Отже, І. Франко, як свідчить фрагмент цього листа, був одним з членів комісії НТШ, яка в результаті колективних зусиль прийшла до висновку про необхідність коментування Шевченкової спадщини. Втілення колективного рішення було доручено саме Ом. Огоновському, проте дискусія щодо характеру видання тривала далі. З листа І. Франка до М. Драгоманова від 30 травня 1890 р. дізнаємося, що “комітет відразу відкинув думку Огоновського додавати критично-естетичну оцінку до творів Шевченка, а тільки згодивсь

⁹⁴ *Микитюк В.* Іван Франко та Омелян Огоновський... – С. 62.

⁹⁵ *Франко І. Я.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49. – С. 239.

⁹⁶ Там само. – С. 239–240.

на те, щоб була біографія, бібліографія, і, мабуть, згодився також на те, щоб при важніших віршах або там, де є питання спорні щодо хронології, автентичності і т. ін., подати коротку речову дискусію спорного питання, а також об'яснення так званих *realia* (реалій (*латин.*). – *В. К.*) – географічних назв, імен, посвяти і т. ін., загалом, щоб праця комітету, крім критичного встановлення тексту, давала по можливості все потрібне до розуміння його генезису і його самого, не вдаючися в ніякий суд. Чи і на кільки се нам удається, я не знаю, та небагато маю надії вже хоч би для того, що у нас нема перших видань, по котрим би можна розпочати роботу, не кажучи вже про рукописі”⁹⁷.

Незважаючи на всі складнощі підготовки Шевченкового видання у Галичині, Ом. Огоновський розпочав роботу. Він звернувся по допомогу до киян, членів Київської громади. 26 квітня 1890 р. Франко інформував Драгоманова, що “кияни (Науменко і компанія) стрітили думку комплетного львівського видання «Кобзаря» дуже неприхильно, і з листа, писаного до Огон[овського] Н[ауменк]ом, можна вичитати таку суть, що лучче вам не братися до того діла, бо ви, галичани, все-таки зробите його погано, а оставте його нам. Я не стою на тім, що ми зробимо його добре, у нас й десятої часті тих помічних средств (рукописів, перших видань і т. і.), що у киян, та все-таки питання, чи кияни зроблять *in absehbarer Zeit* (протягом ближчого часу (*нім.*). – *В. К.*) і те, що зробимо, т. є. чи подадуть хоч голий текст усього «Кобзаря». Я в комісії подав голос за тим, щоб просити киян, котрі б могли й хотіли, бути нам помічними і взяти на себе критичне зредагуван[ня]”⁹⁸.

Позиція окремих членів Громади не зупинила галицького професора. Він продовжував пошуки людей, здатних допомогти справі видання “Кобзаря”. 2 лютого 1892 р. Огоновський звертається, зокрема, до Павла Житецького. “Як Вам може звісно, – пише він, – товариство імені Шевченка заходиться около видання Шевченкового Кобзаря. Редакцією сего нового видання займаюсь я на засновку видання пражского: відтак ми не зробимо конкуренції тому критичному й повному виданню, яке споруджує Київська громада. В нашому виданню надрукуються деякі найпотрібніші замітки, а позаяк деякі місця і слова в Кобзарі нам в Галичині пояснити трудно, то-ж звертаюся до Вас з просьбою, щоб Ви зволили мені відповісти на оці питання”⁹⁹.

Далі перераховувалося 21 питання, на які галичани сподівалися одержати відповідь від П. Житецького. Закінчувався лист припискою: “На ці питання зможете або Ви самі відповісти, або запитавшись проф. Антоновича”¹⁰⁰. Останній, як бачимо, був для Огоновського постаттю авторитетною.

В архіві Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові Володимир Дорошенко виявив: один лист В. Антоновича до Ом. Огоновського, датована-

⁹⁷ Там само. – С. 253.

⁹⁸ Там само. – С. 240.

⁹⁹ ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 63771. – Арк. 1.

¹⁰⁰ Там само. – Арк. 1зв.

ний 27 травня 1892 р., та два недатовані фрагменти листів (позначені цифрами 2 і 3). Ці кореспонденції, – переконаний їхній перший публікатор В. Дорошенко (із ним у цьому важко не погодитись), мають безперечний інтерес “до історії взаємин розірваних чужими кордонами частин української землі і як знадібок до історії видання Шевченкового Кобзаря 1893 р. Цікаві вони й для характеристики самого Огоновського, як ученого взагалі і як Шевченкознавця зокрема, підкреслюючи ще більше його наукову безпорадність, так немилосердно колись висміяну Драгомановим”¹⁰¹.

У першому опублікованому В. Дорошенком листі, датованому 27 травня 1892 р., знаходимо відповіді В. Антоновича на питання, які виникли у Ом. Огоновського під час коментування “Кобзаря”. Володимир Боніфатійович роз’яснює, що “будинок, з котрого у Вільні зроблено лазарет, се есть будинок бувшого виленского университету”¹⁰². Далі він пояснює, хто такий Іван Підкова та компаніїці, зазначає, що “Іржавець це маленька річка коло Києва”¹⁰³, а “Преварка – найбільше північне передмістя Києва”¹⁰⁴.

Після одержання письмових роз’яснень з Києва Огоновський 29 грудня 1892 р. повідомляє Антоновича: “При сій нагоді позволяю собі оповістити Вас, що друкване тексту Шевченкового Кобзаря невдовзі скінчиться. Відтак надрукую життєпис Тараса і в кінці подам найважливі примітки. Ви ж в[ельми] п[оважний] пане професоре, зволіли подати мені вже двічі деякі пояснення таких слів, що їх значіння я не знав”¹⁰⁵.

У цьому листі варто звернути увагу на зізнання “зволіли подати мені вже двічі деякі пояснення таких слів, що їх значіння я не знав”. Отже, на кінець грудня 1892 р. Огоновський отримав від Антоновича два повідомлення з коментуванням незрозумілих, не лише для галичан, місць “Кобзаря”. Тому, користуючись принагідною можливістю, львівський професор знову насмілився потурбувати колегу проханням роз’яснити нові питання, що виникли у ході коментування Шевченкових творів.

Але де ці два повідомлення, одержані Огоновським? Чи можуть ними бути листи, опубліковані В. Дорошенком? Цілком можливо, що це міг бути перший (датований) лист та третій (недатований) фрагмент листа Антоновича до Огоновського. В. Дорошенко, готуючи публікацію, очевидно, помилився, поставивши недатовані фрагменти листів у неправильній послідовності.

Проте повернемося до вищеозначеного листа Огоновського Антоновичу від грудня 1892 р. Професор львівського університету просить прокоментувати 14 позицій. Запитання стосувалися: княгині Репніної, часу, “коли жив Гамалія”, та походу Івана Підкови на Царгород, дати смерті Залізняка, роз’яснення назв, понять та термінів (“Слободзея”, “ватага”, “Кирик п’я-

¹⁰¹ Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – С. 438.

¹⁰² Там само.

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 47083. – Арк. 1.

ний”, “кобила”), місцезнаходження Мотронинського монастиря та “чому Титарівна зветься Немирівною?”¹⁰⁶.

Огоновський одержав ґрунтовні роз’яснення щодо 13 з 14 сформульованих ним запитань. Їх можна віднайти в зазначеній черговості у другому опублікованому Дорошенком листі Антоновича¹⁰⁷. Але ж цей лист містить 41 пункт роз’яснень. 28 додаткових питання з’явилися, вочевидь, як наслідок нових прохань Огоновського, які Антонович виконав одночасно і оформив одним посланням.

У третьому (з опублікованих В. Дорошенком) листі Антоновича з примітками до “Кобзаря” коментуються питання, що виникли в Огоновського під час підготовки до публікації поеми “Гайдамаки”. Стишло, але всебічно ним проаналізовано ситуацію навколо подій Коліївщини 1786 р. У науковому відношенні це є найзмістовніша частина приміток. Київський професор пояснив причини виникнення Барської конференції, розглянув сюжет, пов’язаний зі смертю титаря, вказав на деякі дрібні фактографічні помилки автора поеми щодо висвітлення перебігу історичних подій Гайдамаччини та особистого життя Гонти й Залізняка¹⁰⁸.

Ми не ставимо завдання спеціально акцентувати увагу на детальному аналізі коментарів Антоновича. Вони беззаперечно свідчать, що саме Володимир Боніфатійович виступав у ролі найавторитетнішого й найкомпетентнішого київського наукового консультанта редактора львівського видання “Кобзаря” 1893 р. Про це свідчить його листування з Ом. Огоновським, вперше оприлюднене В. Дорошенком¹⁰⁹.

У березні 1893 р. Огоновський вкотре листовно дякував київському історику: “...За Ваші многоцінні примітки до «Кобзаря» заявляю Вам велике спасибі. Деякі з них, [наприклад], про Борців, про Нечоса, про кобилу... суть для нас, Галичан, справжніми перлами”¹¹⁰. У листі Ом. Огоновського йдеться про коментарі, подані В. Антоновичем. Для розуміння суті приміток наведемо їх повністю. “10) Борці. Був звичай на Україні в XVIII і початку XIX в., шчо на праздники Різдвяни, на м’ясницю, а также під час весілля, парубкі переодягались звірями або татарами и в такому маскарадї шли гуляти у сусіднє село; прийшовши гуляти починали з того, шчо визивали місцевих парубків боротися – ці маскіровані парубки и називались «борці». 5) Нечос це есть кн. Потемкин. Шукаючи популярности він записався в реєстрі Запорожського війська. Запорожці по свому звичаю давати прозвища назвали його «Нечоса» думаючи, шчо перука в якій ходив Потемкін – се

¹⁰⁶ Там само. – Арк. 1–1зв.

¹⁰⁷ Див.: Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – С. 438–441.

¹⁰⁸ Примітки див.: Там само. – С. 441–442.

¹⁰⁹ *Дорошенко В.* Примітки Володимира Антоновича до Шевченкового “Кобзаря” // Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1939. – Т. 2. – С. 99–108.

¹¹⁰ ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 47084. – Арк. 2зв.

його нечесане волосся. 11) Кобила. – До недавнього часу (до Александра II) в Росії за криминальні справи карали кнутом; під час езекуції привязували пацієнта до колоди, що називалась «кобыла»¹¹¹.

Подяка Антоновичу висловлювалася Огоновським також у передмові до першого тому “Кобзаря”. Там, зокрема, зазначається, що деякі примітки історичного змісту “зволив мені подати В[исоко] П[оважний] Володимир Антонович, професор Київського університету”¹¹². Зауважимо при цьому, що Володимир Боніфатійович став єдиним серед кореспондентів редактора “Кобзаря”, подяка якому була оприлюднена на сторінках вступної частини книги. Галицький учений, зазначивши загально про допомогу Антоновича, не вказав, які саме примітки та роз’яснення належать київському професору. На щастя, авторство Антоновича можна з’ясувати через зіставлення інформації його листів, написаних у відповідь на запити Ом. Огоновського впродовж 1892 р., з коментарями, що подаються в кінці кожної частини “Кобзаря”. В. Дорошенко, публікуючи листи В. Антоновича до львівського колеги, також курсивом у дужках позначив теми і відповідні сторінки “Кобзаря” за ред. О. Огоновського, де використано відповідну примітку київського професора. Коментуючи поему “Чернець”, львівський професор послався також на статтю В. Антоновича “Про твори Шевченка гісторичного змісту”, що друкувалася у “Правді” 1889 р.¹¹³.

Отже, “Кобзар” за редакцією Ом. Огоновського вийшов у світ протягом 1892–1893 рр. у двох томах. Відкривав його “вступ” професора про життя і літературну діяльність Шевченка, а в кінці другого тому були подані “замітки” до матеріалу всього зібрання. Кожний том складався з двох відділів, що представляли відповідний етап творчості, тобто бачимо спробу певної періодизації: “напрям романтично-національний”, “політично-національний”, “суспільно-національний”, “реалістичний”. Структура видання, на думку В. Микитюка, являє собою “своєрідний компроміс між школами: класичною (філологічною, формально-естетичною) та історичною, яку представляли Іван Франко та Михайло Драгоманов. Обидва прямо чи опосередковано брали участь у систематизації і комплектації Шевченкової поезії, а критикою фактологічних помилок стимулювали дослідницький процес”¹¹⁴.

Детальне змалювання перипетій навколо реалізації цього видання знаходимо у публікаціях Івана Франка 1891 р., коли в журналі “Народ” (число 9. – С. 160) з’явилась замітка “В справі нового видання Шевченка”, а в газеті “Kurjer Lwowski” – “Utwory poetyczne Szewczenki” (“Поетичні твори Шевченка”). Цікавим є факт спроби зробити це видання фактично підцензурним, проти чого категорично заперечив Франко. Були намагання вивести

¹¹¹ Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – С. 439.

¹¹² Кобзарь Тараса Шевченка. – Львів, 1893. – Ч. 1. – С. СХVI.

¹¹³ Там само. – Ч. II. – С. 390.

¹¹⁴ Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський... – С. 60.

Франка із проекту, монополізувати цю справу в рамках одного ідеологічного напрямку. Прикметно, що саме Омелян Огоновський зумів перебороти вузькопартійні амбіції свого оточення, про що його колега й опонент пише так: “Замічу ще, що проф. Ом. Огоновський перший рішуче спротивився думці розв’язання шевченківського комітету і прийняв над ним дальший провід і що комітет розділив між себе роботу над виданням Шевченка, котре ще сього року, надіємося, буде в руках читаючої громади”¹¹⁵.

Наклад нового коментованого львівського видання “Кобзаря” розкупили майже миттєво, воно швидко стало справжнім раритетом, хоча було неоднозначно зустрінуте літературною критикою. Найгостріше з приводу його появи висловився М. Драгоманов. Він образливо назвав редактора “греко-католицьким попом”, який “підлежний церковній дисципліні” і через те не повинен був взагалі “братись за видання «Кобзаря»”¹¹⁶. Найсуттєвішим звинуваченням на адресу львівського науковця з боку Михайла Петровича прозвучала теза “Найгірше наплутав д. Огоновський як коментатор ідей Шевченка”¹¹⁷.

Варто також підкреслити, що найменше зауважень такого прискіпливого та емоційного критика, як Михайло Петрович, адресувалося до коментарів Огоновського, написаних за інформацією Антоновича. “З закидів Драгоманова, – на думку знаного шевченкознавця, – тільки два міг Огоновський скинути з себе на Антоновича і то якраз менше важні, як-от заввагу, чому називає Шевченко митрополита петербурзького Григорія «юпкоборцем» або причіпку з приводу «п’яного Кирика»”¹¹⁸.

Отже, В. Дорошенко назвав “причіпкою” зауваження М. Драгоманова з приводу “п’яного Кирика”. Спробуємо з’ясувати правомірність такого твердження. Відомо, що Антонович, відповідаючи на запит Огоновського, повідомив: “Кирик п’яний – як здається вираження взято в народній легенді про п’яного Кирика, которого одурив піп, до попа-ж за кару за це приросла цапова шкура”¹¹⁹. Володимир Боніфатійович не був цілком переконаний у правильності свого зауваження, тому лише припускав, а не стверджував.

М. Драгоманов серед інших неточностей коментування вказав і на цю. Для з’ясування його аргументації надамо слово самому Михайлу Петровичу. “Подібну ж неточність, – пише він, – показав д. Огоновський і в примітці до слов у «Марині» (II, 157), як Кирик п’яний. «Мабуть, – каже д. Огоновський, – взяв поет це вираження з народної легенди про п’яного Кирика,

¹¹⁵ Франко І. Я. В справі нового видання Шевченка // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 43. – С. 357.

¹¹⁶ Драгоманов М. П. Т. Шевченко в чужій хаті його імені. [Рец. на: Кобзарь Тараса Шевченка. – Львів, 1893] // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – Т. 2. – С. 411.

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т. 2. – С. 437.

¹¹⁹ Там само. – С. 439.

котрого дури́в піп». Протестуємо за «бідного Кирика», котрого даремне скривдив д. Огоновський, бо він у звісній вірші про нього, напечатаній в «Записках о Южной Руси» Куліша (II, 83–95), нігде п'яним не званий. Правда, піп на сповіді докоря йому: «Ти все п'єш та гуляєш», так це попівська *façon de parler* (манера висловлюватися (*фр.*) – В. К.), щоб виманити в Кирика гроші, і в усій легенді Кирик нігде п'яним не виведений. В прозаїчному, чисто народному варіанті (Чубинский, Труды, II, 105–106) і того попівського докору нема, і Кирик показаний так, що може взяти патент на тверезість”¹²⁰.

Критик, як свідчить текст, досить гостро і навіть зло вказав на певні неточності коментування у виданні “Кобзаря” за редакцією Ом. Огоновського, але сам правильного варіанта не запропонував. Саме тому слід погодитися з тезою В. Дорошенка, який назвав конкретне зауваження з приводу “п'яного Кирика” причіпкою.

Слідом за своїм ідейним учителем, і не без його впливу, хоча і дещо пізніше, Іван Франко також висловився з приводу роботи львівського професора над “Кобзарем”. Він писав після смерті останнього; “Видання Шевченка, доконане покійним Огоновським, обговорене було вже д. Драгомановим в «Народі», і для того я ogranicуся при його обговоренні кількома словами. Нема ніякого сумніву, що се видання має свою ціну особливо для Галичини, де від часу неповного і надто вже безграмотного Сушкевичівського видання не було повного видання Шевченка, а було много пообкусуваних та кастрованих *ad usum delphini* (для вузьких потреб (*латин.*) – В. К.) видань часткових”¹²¹.

Намагаючись зберігати об'єктивність і неупередженість в оцінках, він вів далі: “Та все-таки при всій старанності покійного професора видання се вийшло далеко не тим, що розуміється в Європі під виданням критичним. Що се в Галичині прямо неможливо, се ми бачили згори, та надіялися, що нове видання вийде бодай ліпше від празького. Тим часом нині можна сміло сказати, що празьке видання супроти львівського не зробилося лишнім. Видавець зовсім лишив набоці варіанти Шевченкового тексту. Його видання багате помилками щодо поділу віршів, навіть щодо читання самого тексту, не говорячи вже про те, що в його виданні знаходяться опять благополучно ті самі твори, очевидно, не Шевченкові, що були в празькім виданні”¹²². Оцінки М. Драгоманова і І. Франка шевченкознавчого доробку О. Огоновського переконують у тому, що ні перший, ні другий не хотіли розуміти реалій і тих складних умов, у яких довелося працювати львівському професору. Самі ж вони на той час у шевченкознавстві мали далеко скромніші здобутки, ніж він. Чомусь критики Огоновського не хотіли помічати того факту, що він використав увесь доступний йому опублікований та рукописний матеріал.

¹²⁰ Драгоманов М. П. Т. Шевченко в чужій хаті його імені. – С. 410–411.

¹²¹ Франко І. Я. Професор Омелян Огоновський... – С. 373.

¹²² Там само. – С. 373–374.

Але були й інші, відмінні від попередніх, оцінки роботи одного з перших західноукраїнських шевченкознавців. 11 травня 1893 р. відбулися перші загальні збори Наукового (та десяті від заснування) товариства ім. Т. Шевченка. Серед здобутків товариства О. Барвінський назвав видання “Кобзаря” у двох томах, яке вийшло “накладом товариства..., котрого редакцією перевів вельми уміло і старанно Вп. Др. Ом. Огоновський, за що виділ складає ему на сім місці прилюдну подяку”¹²³.

І. Кокорудз також цілком позитивно оцінював зусилля О. Огоновського з видання Шевченкового “Кобзаря”. Він вважав, що “не менше важною працею єсть перше сего рода критичне цілковите виданє Кобзаря Шевченкового з вступом про жите і літературну діяльність поета і з досить просторим коментарем. Найважнішою частию єсть сам текст, котрий є зовсім повний і поправний, зладжений на підставі порівняння різних видань, а іменно пражського і женецького хоть автор варіантів не подав. В вступі вихіснував автор всі письма, що дотикають жита і письм Шевченка, не поминаючи і найменшої дрібниці. В коментари подав потрібні язикові, речеві і літературно-історичні пояснення так оригінальні, як і такі, котрі лише міг зібрати у попередніх критиків та видавців, філологів та істориків своїх і чужих”¹²⁴.

Слід відзначити, що, незважаючи на різку критику М. Драгомановим¹²⁵ та іншими Шевченкового “Кобзаря” за редакцією Ом. Огоновського, його коментарі широко використовувалися у пізніших виданнях. Означене коментування, попри його недосконалість, не лише допомогло широкому загалу читачів глибше зрозуміти поезію Шевченка, але й стимулювало подальші наукові пошуки. Заради справедливості потрібно також зазначити, що сам коментатор видання в одному з листів до П. Житецького ще у квітні 1893 р. зізнався: “Моє видання є доволі консервативне, бо годі було у нас роздобути дечого нового”¹²⁶.

Він також відповів на критику М. Драгоманова в “Історії літератури руської”¹²⁷. На відміну від свого опонента, Огоновський поведився коректно, за допомогою фактів спростовуючи інколи зовсім безпідставні звинувачення Михайла Петровича. “Про критику Драгоманова, – писав він, – можна лише се сказати, що она є безпощадна й несправедлива”¹²⁸. Розвиваючи цю думку, професор справедливо підмітив: “В загале «неуком» уважає Драгоманов всякого, хто не проявляє думок космополитичних. Але-ж таких мудрещев можна набути в кількох місяцях; – тому-то й не один народовець,

¹²³ Справозданне про діяльність і розвиток наукового Товариства імени Шевченка // ЗНТШ. – 1893. – Т. 2. – С. 180.

¹²⁴ Кокорудз І. Професор др. Омелян Огоновський... – С. 27–28.

¹²⁵ Див.: Драгоманов М. П. Шевченко в чужій хаті його імені. – С. 404–415.

¹²⁶ ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 48690. – Арк. 1.

¹²⁷ Детальніше див.: Огоновський Ом. Історія літератури рускої. – Львов, 1894. – Ч. IV. – С. 286–297.

¹²⁸ Там само. – С. 294.

хоча познав суть сих мудрощев, не кидає ся ґрунту, на котром є можливый «поступ политичный, соціальный и культурный». Тым же ґрунтом є національність, котру народовце – Украинце вважають не формою, а самым еством водродження суспольно-національного»¹²⁹. Гідна відповідь освіченої людини.

Після виходу “Кобзаря” за редакцією Ом. Огоновського Антонович і надалі опікувався виданням творів Шевченка. Значний інтерес у цьому зв’язку становить зокрема “Кобзар”, видрукуваний на гектографі студентами Київського університету в 1899 р. Як відомо, з 1840 до 1867 рр. в Росії було здійснено лише 5 видань “Кобзаря” з поезіями, старанно “відібраними” царською цензурою. Закордонні видання того часу також мали чимало недоліків: були неповними або з тенденційно підібраним змістом. Лише 1876 р. в Празі, як зазначалося вище, вперше був виданий найповніший “Кобзар”, другий том якого містив твори Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії. Незначний тираж другого тому (всього тисяча примірників) обмежив його поширення. І тоді група студентів, близьких до професора В. Б. Антоновича, як стверджує відомий книгознавець Юрій Меженко, здійснила публікацію “Кобзаря” за другим томом празького видання. Містив він найреволюційніші твори поета. Тираж його був, проте, всього 100 примірників¹³⁰, з яких зберігся лише один – у шевченкіані Ю. О. Меженка.

Ця книжечка мала 184 сторінки, розміром 18×11,3 см. Папір книжки звичайний, другий сорт, “писчого” старого формату, – складений вчетверо. Примірник Меженка, на його думку, очевидно, колись був оправлений і до нього зроблено спереду і ззаду форзаци з такого ж паперу. Ні передмови, ні змісту книжка не має. Чому на титульній сторінці написано “видання друге”, – не встановлено, мабуть, і справді було ще й перше видання. Напис “Том II”, на переконання Юрія Олексійовича, є фікція, бо першого тому не було. Можна вважати, що то є лише вказівка на зв’язок з другим томом празького “Кобзаря”. Вся книга написана однією рукою звичайними гектографічними чорнилами. Помилко дуже мало. Продавався цей “Кобзар” по 1 рублю. Останні 10 сторінок заповнені вставками до “Кобзаря” 1894 р. Як відомо, тоді вийшло два видання, однакові щодо тексту, але різні за ціною: 1 руб. 50 коп. і 35 коп. Гектографічне видання, що було власністю Ю. Меженка, відсилає до дешевшого, оскільки, очевидно, його видавці орієнтувалися на незаможного покупця¹³¹.

Можна припустити, що не без участі та впливу Антоновича почав працювати над підготовкою “Кобзаря” у власній редакції і Василь Доманицький¹³²,

¹²⁹ Там само. – С. 294–295.

¹³⁰ Юрій Олексійович Меженко (1892–1969). Матеріали до біографії. – К., 1994. – С. 32.

¹³¹ Детальніше див.: *Меженко Ю.* Невідоме підпільне видання “Кобзаря” Т. Г. Шевченка // Літературна критика. – 1939. – № 5. – С. 114–117.

¹³² Про нього див.: Чистому сердцем. Пам’яті Василя Доманицького: бібліографія, спомини, похорон / Упор. С. Єфремов. – К., 1912. – 146 с.

що називав Володимира Боніфатійовича своїм учителем і це визнання виніс у заголовок присвяченої йому праці¹³³.

Сергій Єфремов у спогадах “Чистеє серце”, згадуючи про першу зустріч з В. Доманицьким з метою видання українських книжок, між іншим зазначав, що зустріч призначена була “на квартирі у Доманицького, що жив у будинку проф. Антоновича”¹³⁴. Бібліотека Антоновича, як стверджував О. Білоусенко, була серед тих книгозбірень, що стали для Доманицького “тим невичерпним джерелом, звідки він переливав у свою жадібну душу багаті скарби знання”¹³⁵.

Олександр Лотоцький називав Василя Доманицького одним “з найбільш улюблених учнів В. Б. Антоновича”, що “пильно студіював історію та археологію під його проводом та заявив себе після поважними науковими працями на полі сих дисциплін”¹³⁶. Під керівництвом професора він брав участь в археологічних розкопках.

Василь також відвідував Шевченкові вечори в оселі свого учителя, про що залишив свідчення¹³⁷. На таких зібраннях найчастіше обговорювалися і уточнювалися дії Старої громади з належного вшанування пам’яті Кобзаря, видання його творів та визначалися виконавці. Саме “з поручення громади”, – як небезпідставно вважав І. Франко, – він узявся за підготовку повного критичного видання творів Тараса Григоровича. Громада “отворила йому приватні архіви та музеї і уможливила доконання важливого діла”¹³⁸.

Софія Русова, яка на той час разом з чоловіком перебувала у столиці імперії, згодом згадувала про діяльність Петербурзької української громади та Добровільного видавничого товариства. Вона називала це видання сміливим виступом українства. “Редагування, – доручили (саме доручили. – В. К.), – пише вона, – молодому, дуже симпатичному вченому В. Доманицькому. Але найголовніша й найтяжча праця – було добитись у адміністрації дозволу на «повне» видання. Майже кожний вірш із так званих «нецензурних» творів Шевченка доводилося виривати у начальства добре обміркованою дипломатичною впертістю, і ця праця найбільше належала Петрові Януаровичеві Стебницькому”¹³⁹. Отже, С. Русова як сучасник і свідок підготовки нового видання “Кобзаря” також була переконана, що В. Доманицький працював за дорученням Громади. Але це доручення, на її думку, він отримав від Петербурзької громади.

¹³³ Див.: *Доманицький В.* Володимир Антонович. З нагоди 45-літнього ювілею наукової і громадської діяльності. Присвячує учителеві своєму учень // *Нова громада.* – 1906. – № 9. – С. 27–46.

¹³⁴ *Єфремов С.* Чистеє серце // *Чистому серцем. Пам’яті Василя Доманицького...* – С. 19.

¹³⁵ Там само. – С. 34.

¹³⁶ *Лотоцький О.* Сторінки минулого. – Варшава, 1933. – Т. 2. – С. 216.

¹³⁷ Див.: *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович.* – К., 1997. – Т. 1. – С. 70.

¹³⁸ *Франко І.* Шевченкознавчі студії. – С. 373–374.

¹³⁹ *Русова С.* Мої спомини. – С. 113.

В. Доманицький, за редакцією якого вийшло перше повне видання “Кобзаря” Тараса Шевченка в Російській імперії, серйозно підійшов до роботи, звіривши всі тексти з автографами і першопублікаціями. Результатом цієї копіткої дослідницької та редакторської праці стала опублікована згодом монографія¹⁴⁰. “На моїх очах, – згадував потому Федір Матушевський, – пройшла [...] значна частина найбільшої роботи, яку зробив покійний Василь на своєму недовгому віку, – це виготовлення тексту першого повного «Кобзаря». Я вже й не кажу про ту страшну силу часу й здоровля, що витратив покійний за цією роботою. То була звичайнісінька річ, що Василь по 12–14 годин на день сидів коло столу, порівнюючи, вивіряючи та встановлюючи попсований текст «Кобзаря». Свою роботу він так робив залюбки й побожно, що дивишся було на його й дивуєшся. Як по дитячому він, було, радів, коли об’явиться новий твір Шевченка, або хоч автограф новий відомого твору, або коли йому пощастить встановити текст у такому місці, де давно й інстинктивно почувалося, що через недбальство видавців щось попсовано. І як таки знову по дитячому було обурюється й гнівається Василь на всіх попередніх видавців та редакторів «Кобзаря» за ті вмисні й невмисні помилки та хиби, що вони за півстоліття поробили в «Кобзарі!»”¹⁴¹.

Подвижницьку працю шевченкознавця належним чином оцінили вже сучасники. Іван Франко, зокрема, з захопленням та повагою писав: “Праця В. Доманицького видобула на світ значну масу невідомого досі рукописного матеріалу, використала в значній мірі друкований матеріал і дала нам можливість пізнати Шевченка такого, яким він був, з ясною, та вічно неспокійною і невичерпано творчою душею. Щодо самого виконання задачі, то В. Доманицький ужив найкращого методу, обробляючи кожний твір відповідно до хронологічної канви його написання, передивляючи його видання і нотуючи їх відміни і навіть дрібні помилки”¹⁴².

І нині листування В. Доманицького у справі редагування “Кобзаря” та інших творів Т. Шевченка, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ НАН України¹⁴³, залишається мало дослідженим. На цей факт понад десятиліття тому вказував В. Качкан у своїй статті про Василя Михайловича¹⁴⁴. Тема взаємин учителя і учня – Антоновича і Доманицького також потребує додаткового вивчення, і тільки тоді можна буде встановити справжню роль київського професора у становленні Доманицького як шевченкознавця.

¹⁴⁰ Доманицький В. Критичний розслідування над текстом “Кобзаря”. – К., 1907. – 365 с.

¹⁴¹ Чистому сердцем. Пам’яті Василя Доманицького... – С. 59–60.

¹⁴² Франко І. Шевченкознавчі студії. – С. 374.

¹⁴³ ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 3689–36929, 42490–42492, 45385, 52099–52133, 61986, 62198, 62204.

¹⁴⁴ Див.: Качкан В. Доманицький В. М. // Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 1996. – Вип. III. – С. 113–117.

Виявлені і систематизовані у цій статті матеріали про причетність Володимира Антоновича до видання поезій Шевченка дають підстави вважати його одним з безпосередніх організаторів друку заборонених у межах Російської імперії творів Кобзаря. Найповніше роль натхненника публікації Тарасової спадщини простежується на прикладі видання празького “Кобзаря”. Інші легальні та нелегальні видавничі проекти також здійснювалися за його прямої чи опосередкованої участі. Він допомагав Ом. Огоновському коментувати львівське видання “Кобзаря” 1893 р. Крім того, був серед тих, хто ініціював роботу В. Доманицького над підготовкою до друку офіційно дозволеного владою “Кобзаря”, що стало важливою подією у громадському житті України початку ХХ ст.

Віктор Короткий (Київ). **Участь Володимира Антоновича у виданні поетичних творів Тараса Шевченка.**

Статтю присвячено дослідженню участі видатного українського вченого і громадського діяча Володимира Антоновича у виданні поетичних творів Тараса Шевченка. Матеріали публікації дають підстави вважати Володимира Боніфатійовича одним з безпосередніх організаторів друку творів Кобзаря, у тому числі заборонених у межах Російської імперії.

Ключові слова: поезії Т. Шевченка, “Кобзар”, національно-визвольний рух, Україна.

Віктор Короткий (Київ). **Участь Владимира Антоновича в издании поэтических произведений Тараса Шевченко.**

Статья посвящена изучению участия выдающегося украинского ученого и общественного деятеля Владимира Антоновича в издании поэтических произведений Тараса Шевченко. Материалы публикации дают основание считать Владимира Бонифатьевича одним из непосредственных организаторов опубликования произведений Кобзаря, в том числе запрещенных в пределах Российской империи.

Ключевые слова: стихотворения Т. Шевченко, “Кобзарь”, национально-освободительное движение, Украина.

Victor Korotky (Kyiv). **The Activity of Volodymyr Antonovych in the Publishing of the Poetic Works of Taras Shevchenko.**

The article studies the contribution of a prominent Ukrainian scholar and civil activist, Volodymyr Antonovych, to the publication of Taras Shevchenko's poetic works. Findings of the article allow the author to conclude that Antonovych was probably one of the most direct organizers of the publishing of the works of Kobzar, including his officially prohibited texts.

Key words: poems of Taras Shevchenko, “Kobzar”, national-liberated movement, Ukraine.